

Zavedanje korenin

Tirolska poselitev Baške grape

Popotnike in planince, ki raziskujejo slovenske pokrajine in gore, v zgornjem delu Baške grape najbolj navdušijo slikovite vasi na južnih pobočjih Rodice, Črne prsti in Koble. Dih jim največkrat vzamejo Rut, Stržišče ali Bača, ki jih iz doline sploh ni videti, dobro pa so vidne z naštetih vrhov, pa tudi s Soriške planine, Porezna in Kojce. Še bolj čarobno jih boste doživeli, če se iz doline odpravite po vijugastih gozdnih poteh in se vam nenadoma odpre pogled na pokošene travnike in gručo prijaznih hiš. Pri vaškem koritu vas bo odžejala hladna voda, vaščani pa vam morda povedo, da njihovi predniki izvirajo iz Tirolske.

Začetek in širjenje naselitve

V začetku trinajstega stoletja so v zgornjem delu Baške grape obstajale samo vasi Grahovo, Koritnica in zametek Oblok, druge pa je bil svet poraščen z gostimi gozdovi. Območje je tedaj pripadalo goriškemu grofu Bertoldu Andeškemu, ki je bil v obdobju od leta 1218 do leta 1251 oglejski patriarh. V času svojega "patriarhovanja" je iz okolice Innichena v Pustriški dolini na Južnem Tirolskem sem naselil od 70 do 80 ljudi. Najprej so izkrcili gozdove

na kotanjasti terasi visoko v dolini Koritnice in osnovali Nemško Koritnico (imenovano tudi samo Koritnica, pozneje Nemški Rut in po drugi svetovni vojni preprosto Rut), potem pa še druge vasi. Priseljenci so imeli določene pravice: bili so oproščeni tlake in nekaterih dajatev, smeli so prosto loviti po gozdovih, poleg tega pa jim ni bilo treba služiti vojske. Spadali so v posebno upravno enoto rihtarijo, ki je imela sedež v Koritnici/Rutu.

Nadja Valentinčič Furlan

Nekateri viri navajajo, da je bila preselitev teh kolonistov nagrada, ker so pomagali svetemu rimskemu cesarju zmagati v pomembni bitki, spet drugi, da je bila kazen. Prve trditve ne podpirajo točni zgodovinski podatki, druga pa je malo verjetna zaradi vseh privilegijev, ki so jih bili deležni ti kmetje – vendarle so prišli v veliko prijaznejše okolje z ugodnejšo lego (Innichen leži na 1170 metrih nadmorske višine, Rut

1 Stržišče pod Črno prstjo z dvema gručama hiš in cerkvijo sv. Ožbolta

Foto: Robert Logar

2 Ročaj in Rihtarjev meč z letnico 1414 hrani Tolminski muzej. Foto: Matjaž Prešeren

3 Stržišče v šestdesetih letih 20. stoletja
Foto: Jaka Čop. Arhiv Tolminskega muzeja

pa na 676 metrih) in precej milejšim podnebjem, kar je bilo pomembno predvsem za poljedelstvo. Teorije o kazni ali nagradi so verjetno odraz črno-belih razlag ob kozarcu vina, medtem ko poznavalci srednjega veka vedo, da so zemljiški gospodje kot dobri gospodarji kmete s prenaseljenih območij selili na neposeljena ali redko naseljena, pri tem pa so jih spodbudili z različnimi ugodnostmi.

Natančna letnica prihoda Tirolcev ni znana, ker se zgodovinski dokumenti niso ohranili. Originalno poverilno pismo oglejskega patriarha Bertolda je priseljencem zgorelo v požaru v Rutu, zato je leta 1346 eden njegovih naslednikov, Bertrand, njihovim potomcem spet potrdil pravice, ki so jih prejeli od Bertolda. Ko so se družine namnožile, so potomci gozdu iztrgali nove sončne lege za nove hube (kmetije) in rovtve. Največ podatkov o širjenju poselitve je moč razbrati iz urbarjev in raznih popisov. Urbar iz leta 1310 našteva štiri vasi: Rut, Obloke, Stržišče in Trtnik; do leta 1370 so nastali še Grant, Bača, Kuk in Znojile, do začetka šestnajstega stoletja Petrovo Brdo, Podbrdo in Hudajužna, kot zadnja je bila osnovana

vas Porezen na osojnih pobočjih gore z istim imenom.¹ Urbarji dokazujejo, da je bilo leta 1377 v rihtariji 35 kmetij (200 ljudi), leta 1523 že 60 (330 ljudi) in leta 1794 221 hiš (1700 prebivalcev). Popis prebivalstva leta 1869 je naštel 345 hiš (2521 ljudi).² Potem se število ljudi v rihtariji Nemški Rut ni več bistveno povečalo, saj tedanje kmetijstvo enostavno ni moglo preživljati več ljudi, začelo se je tudi izseljevanje. Rihtarijo je vodil rihtar – župan in nižji sodnik. Sodbe so potekale pod mogočno lipo ob cerkvi svetega Lamberta (prva omemba 1356) na rahlem holmcu sredi vasi. Simbol rihtarjeve sodne oblasti je bil meč z letnico 1414, ki je razstavljen na stalni postavitvi Tolminskega muzeja. Rihtarji niso bili samo Rutarji; lahko so izvolili tudi zaupanja vrednega človeka iz druge vasi. Tolminski urbarji in druge listine v 16. stoletju navajajo rihtarja iz Granta, v 17. stoletju iz Stržišč in Oblok, v začetku 18. stoletja

¹ Silvo Torkar, *Zgornja Baška dolina (rihtarija Nemški Rut) po Tolminskem urbarju iz 1523. Kronika, časopis za krajevno zgodovino* 42/1: *Prispevki za zgodovino Tolminskega*, 1994, str. 33.

² Prav tam, str. 31.

pa s Kala.³ Proti koncu 18. stoletja je tedanji rihtar Luka Kikelj zaradi prevzetnosti mladih fantov enega poslal k vojakom, ta praksa pa se je potem nadaljevala.⁴ Nemškorutarji so privilegije izgubili v času Ilirskih provinc (1809–1813), še naprej pa so ohranili nižje sodstvo.

Ob naselitvi ljudje večinoma še niso imeli priimkov, zato so jih v prvih urbarjih zapisovali z imenom in oznako poklica, očeta, hišnega imena ali lege domačije. V začetku 16. stoletja so bili priimki že precej pogosti – od 58 gospodarjev jih je imelo približno tri četrtine. Najbolj nemški so bili Štendler, Kemperle, Trojer,⁵ Loncner, Čufer, Beguš, medtem ko so Dakskobler, Kaltnekar in Kusterle nastali pozneje.⁶ Že tedaj je bilo precej priimkov slovenskih, v nekaterih vaseh zaradi prvotnih slovenskih kmetov, deloma pa zaradi porok s Slovenci iz bližnjih vasi ali s Cerkljanskega. V Stržiščah in na Kalu so še po drugi svetovni vojni nekateri rekli, da gredo "na Slovejne", ko so šli na Cerkljansko, kar je bil tedaj že neke vrste jezikovni prežitek.

Najprej so se slovenizirale vasi v dolini, ki so imele največ stikov s Slovenci, najdlje se je stara nemška govorica ohranila v najbolj odmaknjenih Rutu in Grantu, sprva kot njihov edini jezik, sčasoma pa le še kot hišni jezik. Še leta 1845 so nekateri odrasli Rutarji govorili samo nemško, dve generaciji pozneje je že prevladal slovenski jezik in so nemško narečje znali samo starejši ljudje. V drugi polovici 19. stoletja so ta tirolski jezikovni otok raziskovali Štefan Kociančič, Boudoin de Courtenay, Carl von Czoernig, Simon Rutar in Ivan Koštial. Večinoma so zaznali tudi poseben tirolski tip ljudi z visokim čelom, dolgim nosom in svetlimi lasmi, o njihovem značaju so zapisali, da so varčni in gospodarni, pa tudi, da se radi prepirajo in ga včasih preveč popijejo. Simon Rutar⁷ je opazil še, da se ženske obnašajo po moško (Lahko to razumemo, da so bile dokaj enakopravne?).

³ Prav tam, str. 33.

⁴ Simon Rutar, *Nemški Rut na Goriškem. V: Berilo o Rutu*, 1882 (1972), str. 32.

⁵ Priimek Trojer v rihtariji Nemški Rut prvič zasledimo leta 1624 v Grantu in je danes precej razširjen po Sloveniji. Na južnem Tirolskem je v središču Innichena izposojevalnica koles Trojer; priimek najdemo tudi v njihovem telefonskem imeniku in seveda na pokopališču. Z raziskavo urbarjev in matičnih knjig v Pustriški dolini bi lahko odkrili vzporednice razvoja sorodnih priimkov.

⁶ Silvo Torkar, 1994, str. 35.

⁷ Simon Rutar, 1882 (1972), str. 33.

Njihovi članki so zbrani v *Berilu o Rutu*, ki ga je leta 1972 izdal Goriški muzej, pozneje pa sta zgodovino, etnologijo in jezik tega območja obravnavala tematska številka časopisa za slovensko krajevno zgodovino *Kronika* (1994) in *Baški zbornik* (2006). Zadnja desetletja se imenoslovju, demografiji in zgodovini Baške doline največ posveča slavist Silvo Torkar iz Hudajužne. Značilnost baškega govora, ki spada v rovtarsko govorico, je slekanje – to je zamenjava sičnikov in šumnikov oziroma izgovorjava vmes med

c in č, s in š ter z in ž. Domačinke so zato radi dražili, da si ob nedeljah dajo na glavo *zidano ruto* in gredo k maši v *židano* (svileno) cerkev. V narečnem govoru so se ohranile besede starega tirolskega dialekta: *oubrrhtat*, *žlite*, *falaude*, *binkla*, *pejkl*, *frjajžn*. Ime potoka in zaselka Kacempoh na primer izvira iz nemške zloženke Katzenbach (Mačji potok), domače ime Matajurskega vrha Hohkoubl pa iz Hochkogel (Visoki vrh). Franc Torkar iz Granta/Kranja je zbral primere *Stare grantarsko-rutarske*

gavarice.⁸ "Mekile sa bleuale tom u stale," pomeni, da so jagenjčki meketali v hlevu. Zapisal je tudi pogovor med Loncnerjevim Albinom in Grogarjevim Jankom:

"O, na buo se urama, na, la joh se zana migle som cjez." (Ne bo še vreme, ne, saj južni veter še žene megle sem čez.)

"Bejs, sej brez urame se n'kol nisma ble." (Beži, saj brez vremena še nikoli nismo bili.)

Preseneča in navdušuje dejstvo, da so tirolski priseljenci in njihovi potomci vse od naselitve ohranjali stike z Innichenom, ne glede na različne upravne in državne tvorbe (po razpadu oglejskega patriarhata leta 1420 so prišli pod Benetke in leta 1509 pod Habsburžane). Štefan Kociančič je leta 1853 zapisal, da so potomci tirolskih naseljencev redno darovali Käfergeld ali hroščev denar v Innichen.⁹ Leta 1875 je Carl von Czoernig razložil namen hroščevega denarja: z njim so plačevali maše kot priprošnjo za dobro letino in zaščito pred škodljivci.¹⁰ V Rutu je videl pobotnice župnikov iz Innichena o prejetem denarju izpred 20 do 25 let, torej so Käfergeld iz Ruta pošiljali vsaj do sredine devetnajstega stoletja. Tako so delegacije iz Ruta redno romale v Innichen več kot šest stoletij! Po stoletni prekinitvi pa so se pred tremi desetletji Rutarji in Grantarji spet povezali z občino Innichen in se odtlej izmenično obiskujejo (glej tudi intervju z Josefom Passlerjem). Moderna komunikacijska sredstva seveda bistveno olajšajo njihova srečanja in tudi komunikacijo na daljavo.

⁸ Skupaj s slovarjem je dostopna na <http://oreh.pef.uni-lj.si/~markor/Rut/index.htm>.

⁹ Štefan Kociančič, *Nemški Rovt na Tolminskem. V: Berilo o Rutu*, 1972 (1853), str. 9–10.

¹⁰ Carl von Czoernig, *Pozabljeni jezikovni otok Nemški Rut. V: Berilo o Rutu*, 1972 (1875), str. 19.

4 Bača pri Podbrdu Foto: Rado Lapuh

5 Rutarska lipa z obsegom več kot osem metrov je stara približno pet stoletij – točne starosti ni mogoče določiti, ker je v sredini votla. Po žledolomu leta 2004 so jo nekoliko oklestili. Foto: Nadja Valentinčič Furlan

6 Rut z Rodico Foto: Franci Horvat

7 Grant je najbolj zahodna vas tirolske poselitve v Sloveniji. Foto: Franci Horvat

Razvoj vasi in sedanost

Prvotne vasi na južnih obronkih bohinjskih gora so bile močne do konca 19. stoletja. Leta 1890 je bila zgrajena cesta po Baški grapi in naprej na Gorenjsko, deloma že kot priprava na gradnjo bohinjske železnice v letih 1900–1906. Domačini so lahko dobili solidno plačano delo, poleg tega pa so iz vseh pokrajin Avstro-Ogrske in tudi drugih držav prihajale stotnije najemniških delavcev. Za mirne in zakotne kraje je bila to velika prelomnica, ki je povzročila tudi preobrat v razvoju vasi. Dolinske vasi Podbrdo, Hudajužna in Grahovo ob Bači so dobile železniške postaje, poštne urade, trgovine in gostilne, v Hudajužni so zgradili celo hotel Črna prst. V tem obdobju je v zgornjem delu Baške grape živelo največ ljudi, potem pa se je prebivalstvo začelo redčiti. Življenje v času obeh vojn in obdobju pod italijansko oblastjo je bilo težko.¹¹ Zgornja Baška grapa je bila kot obmejno območje preplavljena z italijanskimi vojaki, uradniki, železničarji in učitelji, ki so domačine skušali poitalijančiti. Po drugi svetovni vojni se je najhitreje razvijalo Podbrdo, kjer je delovala Tovarna volnenih

Večplastnost identitet

V Sloveniji in združeni Evropi smo potomci tirolskih priseljencev zlahka ponosni na tirolski izvor (lokalna in nadnacionalna identiteta) in se obenem počutimo kot zavedni Slovenci (narodna identiteta). V vihnem vojnem času pa so se te identitete lahko tudi izključevale – med drugo svetovno vojno so se potomci Tirolcev v Selški dolini zaradi tirolskih korenin in nemškega narečja pogosto znašli v brezizhodnih situacijah. Po vojni so v Spodnjih Danjah pobili skoraj vse odrasle moške, mnoge družine pa prisilno izselili v Avstrijo.¹³ V le nekaj kilometrov oddaljeni Baški grapi, kjer so med vojnami doživeli fašistični teror, so se potomci Tirolcev nasproti Italijanom počutili Slovence in so se priključili partizanskemu boju. Na Južnem Tirolskem, ki je bila podobno kot Primorska po prvi svetovni vojni dodeljena Italiji, po drugi svetovni vojni niso imeli enake sreče kot Primorci. Južni Tirolci so se ostro, celo z bombnimi napadi, borili, da bi jih priključili k matični Avstriji, vendar jim ni uspelo; danes spadajo v italijansko avtonomno pokrajino Južna Tirolska/Alto Adige. Morda so tudi zaradi te zgodovinske izkušnje pred tremi desetletji z odprtimi rokami sprejeli svoje daljne sorodnike iz Slovenije.

izdelkov Bača, najmočnejši delodajalec v zgornjem delu Baške grape. Zaradi nespodbudne kmetijske politike so se zaposlovali tudi kmetje, mnogi so se iz hribovskih vasi preselili v dolinske ali v primorska in gorenjska mesta, zaradi česar je število prebivalcev nekdane rih-tarije do leta 2015 padlo pod 900 ljudi.¹³ Portret današnje Baške grape kaže, da je postala spalno naselje, saj se prebivalci po zaprtju tovarne Bača še bolj množično vozijo v službe v Tolmin, Novo Gorico, Cerklno, Idrijo, Bohinj, Kranj in celo Ljubljano. Ljudi drži pokonci vztrajnost ali po domače trma, ki je v teh krajih vedno pomagala preživeti. Velika spodbuda je tudi Društvo

Baška dediščina, ki ohranja kulturno dediščino prostora, pripravlja kulturne dogodke in vaška praznovanja, oživilo je tudi močno zaraščene poti med vasmi. V novem tisočletju je nastopila nova kolonizacija Baške grape – Angleži, Irci in Novozelandci, ki cenijo neokrnjeno naravo, svež zrak, čisto vodo in blažen mir, kupujejo hiše in jih obnavljajo; nekateri jih uporabljajo kot počitniške hiše, drugi so se naselili za stalno in delajo na daljavo. Tudi nekaj Slovencev brez tukajšnjih korenin si je omislilo vikende v gorskih vaseh, še več optimizma pa vliva povratek mladih družin, ki se naselijo za stalno. Živa ostaja tudi zavest o tirolskem izvoru, ki napaja sanje o mednarodnih projektih, naravnanih v trajnostni razvoj območja. ●

Muzejska svetovalka Nadja Valentinčič Furlan, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja ter anglistka, je v Slovenskem etnografskem muzeju zaposlena kot kustodinja za etnografski film.

¹¹ Razmere v času pod Italijo pa tudi tirolsko kolonizacijo in gradnjo bohinjske železnice pojasnjuje razstava Tolminskega muzeja v Jakovni hiši v Podbrdu.

¹² Življenjske zgodbe izseljencev so objavljene v knjigi Marije Gasser *Vasi pod Ratitovcem skozi čas, samozaložba*, 2015.

¹³ Po podatkih Statističnega urada RS skupno število prebivalcev na dan 1. januarja 2015 znaša 1.076 ljudi. To število zajema tudi 220 varovancev Doma upokojencev v Podbrdu in na Petrovem Brdu, med katerimi je vsaj desetina domačinov.